

راست‌گویی

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تفت
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق
گرایش خصوصی

عنوان

اصلاح ژنتیک جنین انسان از منظر فقه و حقوق

استاد راهنما

دکتر حمید رحمانی منشادی

نگارنده

سونیا حسین زاده

آبان ماه ۱۳۹۶

باسمه تعالی

فرم شماره (۲۰)

تاییدیه هیات داوران

بدینوسیله تایید می شود که جلسه ی دفاع از پایان نامه خانم سونیا حسین زاده با عنوان: اصلاح ژنتیک جنین انسان از منظر فقه و حقوق با حضور هیات داوران ذیل تشکیل گردید و هیات داوران پس از مطالعه پایان نامه و شرکت در جلسه دفاع صحت و کفایت تحقیق انجام شده را بر اساس مقررات دانشگاه آزاد اسلامی جهت اعطای درجه کارشناسی ارشد در رشته ی حقوق گرایش خصوصی به نامبرده مورد تایید قرار می دهند.

۱) خانم / آقای دکتر حمید رحمانی منشادی

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

۲) خانم / آقای دکتر سید احمد میرخلیلی

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

۳) خانم / آقای دکتر روح الله بخت جو

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

۴) خانم / آقای

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

به نام خدا
فرم شماره (۲۱)

منشور اخلاق پژوهش

با استعانت از خدای سبحان و با اعتقاد راسخ به اینکه عالم محضر خداست و او همواره ناظر بر اعمال ماست و به منظور انجام شایسته ی پژوهش های اصیل، تولید دانش جدید و بهسازی زندگانی بشر، ما دانشجویان و اعضای هیات علمی دانشگاه ها و پژوهشگاه های کشور:

تمام تلاش خود را برای کشف حقیقت و فقط حقیقت به کار خواهیم بست و از هرگونه جعل و تحریف در فعالیتهای علمی پرهیز می کنیم.

حقوق پژوهشگران، پژوهیدگان (انسان، حیوان، گیاه و اشیاء)، سازمان ها و سایر صاحبان حقوق را به رسمیت می شناسیم و در حفظ آن می کوشیم.

به مالکیت مادی و معنوی آثار پژوهشی ارج می نهیم، برای انجام پژوهشی اصیل اهتمام ورزیده از سرقت علمی و ارجاع نامناسب اجتناب می کنیم.

ضمن پایبندی به انصاف و اجتناب از هرگونه تبعیض و تعصب، در کلیه فعالیتهای پژوهشی رهیافتی نقادانه اتخاذ خواهیم کرد.

ضمن امانتداری، از منابع و امکانات اقتصادی، انسانی و فنی موجود استفاده بهره ورانه خواهیم کرد.

از انتشار غیر اخلاقی نتایج پژوهش نظیر انتشار موازی همپوشان و چندگانه (تکه های) پرهیزی کنیم.

اصل محرمانه بودن و رازداری را محور فعالیتهای پژوهشی خود قرار می دهیم.

در همه فعالیتهای پژوهشی به منافع ملی توجه کرده و برای تحقق آن می کوشیم.

خویش را ملزم به رعایت کلیه هنجارهای علمی رشته خود، قوانین و مقررات، سیاستهای حرفه ای، سازمانی، دولتی و راهبردهای ملی در همه مراحل پژوهش می دانیم.

رعایت اصول اخلاق در پژوهش را اقدامی فرهنگی می دانیم و به منظور بالندگی این فرهنگ، به ترویج و اشاعه آن در جامعه اهتمام می ورزیم.

امضاء دانشجو

امضاء استاد راهنما

تقدیم به:

تقدیم به پدر و مادر عزیز و مهربانم

که در سختی ما و دشواری های زندگی، همواره یاور و دلسوز و فداکار

و پشتیبانی محکم و مطمئن برایم بوده اند و هیچگاه تنهائیم نگذاشتند

,

تقدیم به تمام دیگر عزیزانی که در پیشبرد اهدافم چون فانوسی در تاریکی

راهنمایم بودند ...

سپاسگزاری

سپاس و ستایش مرخداى را جل و جلاله كه آثار قدرت او بر چهره روز

روشن ، تابان است و

انوار حكمت او در دل شب تار، در فشان. آفریدگاری كه خویشتن را به ما

شناساند و درهای علم را بر ما

گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش را در طریق علم و

معرفت یازماید .

و سپاس ازسه وجود مقدس :

آمان كه ناتوان شدنتا ما به توانایی برسیم ...

موبایشان سپید شد تا ما رو سفید شویم ...

و عاشقانه سوختند تا اگر ما بخش وجود ما و روشمگر راهمان باشند ...

پدرانمان

مادرانمان

استادانمان

فهرست مطالب

۱	چکیده.....
۲	فصل اول.....
۲	کلیات تحقیق.....
۲	۱- بیان مسئله.....
۵	۲-۱ سوابق پژوهش.....
۷	۳-۱ سوالات تحقیق.....
۷	۱-۳-۱ سوال اصلی:.....
۷	۱-۳-۲ سؤالات فرعی:.....
۷	۴-۱ فرضیه‌ها.....
۷	۵-۱ اهداف تحقیق.....
۸	۶-۱ روش پژوهش.....
۸	۷-۱ روش تجزیه و تحلیل و جمع بندی اطلاعات.....
۸	۸-۱ ساختار پژوهش.....
۹	فصل دوم.....
۹	مفاهیم، مبانی و پیشینه نظری تحقیق.....
۱۰	۱-۲ مفاهیم.....
۱۰	۱-۱-۲ ژن.....
۱۱	۲-۱-۲ بیوتکنولوژی.....
۱۲	۳-۱-۲ موجودات تغییر یافته ژنتیکی.....
۱۳	۴-۱-۲ شبیه سازی.....
۱۳	۵-۱-۲ اهدای جنین.....
۱۴	۲-۲ پیشینه و مبانی اصلاح ژنتیکی جنین.....
۱۶	۳-۲ انواع روش های علمی اصلاح ژنتیک جنین (ژن درمانی - دوپینگ ژنتیکی).....
۱۷	۱-۳-۲ ژن بیان کننده هورمون اریترو پوئتین.....
۱۷	۲-۳-۲ عامل بیان کننده اندروفین.....
۱۸	۳-۳-۲ عامل رشد اندوتلیال عروق.....
۱۸	۴-۳-۲ عامل رشدی شبه انسولین.....
۱۸	۵-۳-۲ میوستاتین بلاکرها.....
۱۹	۴-۲ پیشینه موضوع.....

۱۹	۲-۴-۱ پیشینه استفاده از جنین در تحقیقات باروری و ژنتیکی
۲۰	۲-۴-۲ پیشینه دستکاری ژنتیکی
۲۲	۲-۴-۳ پیشینه قانونگذاری در زمینه دستکاری ژنتیکی
۲۴	فصل سوم
۲۴	مشروعیت اصلاح ژنتیک جنین انسان از دیدگاه فقه و حقوق موضوعه
۲۴	۳-۱ اصلاح ژنتیک جنین انسان از دیدگاه مسیحیت
۲۸	۳-۲ ژن درمانی از دیدگاه دین یهود
۳۰	۳-۳ دیدگاه فقه اسلامی در خصوص مشروعیت اصلاح ژنتیک انسانی
۳۲	۳-۳-۱ شبهه آیت الله تبریزیان
۳۲	۳-۳-۱-۱ پاسخ به شبهه
۳۴	۳-۴ مشروعیت ژن درمانی از دیدگاه حقوقدانان
۴۰	فصل چهارم
۴۰	ابعاد و چالش های حقوقی اصلاح ژنتیک جنین انسان
۴۱	۴-۱ چارچوب قانونی و اخلاقی حاکم بر تحقیقات ژنتیکی بر روی جنین انسان
۴۶	۴-۲ ابعاد و آثار دوپینگ ژنتیکی جنین انسان
۴۷	۴-۲-۱ مشکلات برای تندرستی ورزشکاران و مقررات ورزشی
۴۷	۴-۲-۱-۱ افزایش غیر اخلاقی توان ورزشی و دستکاری ژنتیکی ورزشکاران
۴۸	۴-۲-۲-۱ شبیه سازی ورزشکاران
۴۹	۴-۲-۳-۱ دوپینگ ژنتیکی ورزشکاران و مشکلات اخلاقی آن
۴۹	۴-۲-۴ تشخیص دوپینگ ژنی و موضوعات اخلاقی مرتبط با آن
۵۱	۴-۳ چالش های حقوقی اصلاح ژنتیک جنین با هدف درمان (ژن درمانی)
۵۱	۴-۳-۱ طول مدت نگهداری جنین
۵۱	۴-۳-۲ سرنوشت جنین پس از فسخ قرارداد
۵۲	۴-۳-۳ باروری پس از مرگ
۵۲	۴-۳-۴ مالکیت جنین
۵۲	۴-۴ مسؤولیت مدنی ناشی از تحقیقات ژنتیک درمانی (ژن درمانی)
۵۴	۴-۴-۱ ماهیت مسؤولیت مدنی پزشک در تحقیقات ژنتیک درمانی
۵۴	۴-۴-۱-۱ مسؤولیت قراردادی
۵۵	۴-۴-۱-۲ مسؤولیت قهری
۵۶	۴-۴-۱-۲-۱ تعهد به مراقب و حفاظت

۵۶	۴-۱-۲-۲ نقض تعهد و تقصیر
۵۷	۴-۱-۲-۳ زیان قابل مطالبه
۵۹	۴-۱-۲-۴ رابطه سببیت
۶۰	۴-۱-۲-۵ چالشهای مسؤولیت مدنی ناشی از ژن درمانی بر روی سلولهای جنسی
۶۱	۴-۲-۲ جهات مسؤولیت مدنی پزشک در تحقیقات ژنتیک درمانی
۶۳	۴-۲-۱-۲ معالجه خلاف قانون (سوء طبابت، معالجه برخلاف شئون حرفه ای)
۶۴	۴-۲-۲-۲ معالجه بدون رضایت آگاهانه بیمار
۶۶	۴-۳-۳ بار اثبات دعوی در مسؤولیت مدنی ناشی از اصلاح ژنتیک جنین
۶۷	۴-۳-۱-۳ اقامه دعوی مبتنی بر خطای پزشکی
۶۸	۴-۳-۲-۳ اقامه دعوی مبتنی بر عدم اخذ رضایت آگاهانه
۶۹	۴-۵ ضرورت حمایت از پژوهشگران عرصه اصلاح ژنتیک در نظام مالکیت فکری
۷۲	فصل پنجم
۷۲	نتیجه گیری و پیشنهاد ها
۷۲	۱-۵ نتیجه گیری
۷۴	۲-۵ پیشنهادات
۷۶	منابع و مأخذ
۷۶	منابع فارسی
۷۶	کتاب
۷۸	مقالات
۸۱	پایان نامه
۸۲	منابع انگلیسی

چکیده

دانش ژنتیک و فرایند اصلاح ژنتیکی، موضوع بسیار مهمی است که از اصلاح گیاهان و حیوانات فراتر رفته و با تحت تأثیر قرار دادن ژن‌های انسان منجر به ایجاد آثار مهمی در عالم حقوق شده است و ابعاد و چالش‌های تازه‌ای را فراروی حقوقدانان قرار داده است. در این راستا اقدامات گسترده‌ای در سطح منطقه‌ای و جهانی برای نظام‌مند کردن اصلاح ژنتیکی صورت گرفته است که نشانگر توجه ویژه دولت‌ها و سازمان‌های جهانی و منطقه‌ای به این مهم است. هدف اصلی از تدوین این پژوهش تحلیل چالش‌ها و آثار حقوقی ناشی از اصلاح ژنتیک جنین انسان است. در این راستا بعد از بررسی مفاهیم و مبانی موضوع، ادله مشروعیت انجام تحقیقات در زمینه اصلاح ژنتیک جنین را بررسی کردیم و روشن شد که اندیشمندان مسیحی در خصوص اصلاح ژنتیکی جنین انسان بیشترین مخالفت‌های مذهبی میان ادیان سه‌گانه را دارند. ولی در خصوص اصلاح ژنتیک انسان بر روی سلول‌های غیرجنسی مخالفت‌های کمتری در میان مسیحیان دیده می‌شود. اکثر اندیشمندان یهودی، استفاده از آزمایشات و تحقیقات ژنتیکی و اصلاح ژنتیک انسان برای درمان و پیشگیری از بیماری‌ها را جایز می‌شمارند. اما بیشترین حمایت مذهبی از اصلاح ژنتیک انسان در میان ادیان توحیدی، به اسلام تعلق دارد. اکثر فقهای شیعه و سنی و اندیشمندان مسلمان استفاده از اصلاح ژنتیک انسان را برای درمان بیماری‌های صعب‌العلاج جایز می‌دانند. و مشهور مسلمانان مطلق دستکاری ژنتیکی و مهندسی ژنتیک را حتی برای اهداف غیردرمانی نیز جایز دانسته‌اند. چرا که ادله اباحه و جواز مهندسی ژنتیک در فقه اسلامی تمام شیوه‌های اصلاح ژنتیکی سلول‌های سوماتیک، جنسی و حتی بهینه‌سازی را شامل می‌شود. در پایان نیز با بررسی مهمترین آثار اصلاح ژنتیک جنین در خصوص نظام مسئولیت مدنی و مالکیت فکری، به این نتیجه رسیدیم که اصلاح مقررات حقوقی موجود برای رفع ابهامات در حیطه‌ی عملی و علمی و حمایت از پژوهشگران در زمینه تحقیقات ژنتیک امری ضروری است. در خصوص مسئولیت مدنی ناشی از اصلاح ژنتیک انسانی در رابطه با نظام حقوقی ایران، برانگیختن حساسیت قانونگذار نسبت به چنین مسأله پر اهمیت انسانی است. با توجه به مبانی حقوقی و قاعده لاضرر خسارات وارده به آزمودنی و بیمار در فرایند تحقیقات مرتبط با اصلاح ژنتیک انسانی باید به طور کامل جبران شود چرا که قصد او احسان و کمک به پیشرفت علوم پزشکی بوده و جبران این خسارات باید به طور کامل از بودجه دولتی صورت گیرد.

واژگان کلیدی : اصلاح ژنتیک، جنین، مسئولیت مدنی، دوپینگ ژنتیکی، ژن درمانی

فصل اول

کلیات تحقیق

۱- بیان مسئله

فناوری مهندسی سلولهای نطفه‌ای به مجموعه روشهای اجرای مداخلات ژنتیکی در رسته‌ی سلولهای زایا اشاره دارد که در محیط آزمایشگاهی، تغییرات ژنتیکی مورد هدف را به صورت توارثی انتقال داده و در تمام نسلهای آتی به طور دائمی باقی گذارد. منظور از سلولهای زایا اسپرم پدر بالقوه، اوول مادر بالقوه و نیز رویان است.^۱ در این پژوهش رویان به معنای جنین پیش از هشت هفته به کار می‌رود. این فناوری گاه با نام اصلیت‌ترین روش خود یعنی انتقال ژن خوانده می‌شود. بنابراین، انتقال ژن به معنای معرفی توالی یک دی ان ای اگزوژن به داخل ژنوم یک ارگانیسم پر سلولی بوده و هدف کلی آن، الحاق اطلاعات ژنتیکی بیگانه به داخل یک ژنوم است. این الحاق ممکن است با هدف سرکوب یا حذف یک ژن آندوژن، جایگزینی یک ژن عملکردی یا تولید ارگانیسمی با پروتئین جدید صورت گیرد. سناریوهای این فناوری در دو سطح ژن درمانی و بهسازی ژنی طراحی شده‌اند. ژن درمانی عبارت است از وارد کردن یک ژن به داخل یک سلول با هدف رسیدن به نوعی اثر درمانی اعم از مداوا یا پیشگیری از یک بیماری است. بنابراین، هر گونه اقدام برای جانشین کردن ژن یا عملکرد ژنی بیمارگونه با شاخصهای سلامت چنانچه با هدف درمان یا پیشگیری

^۱ انتخاب عنوان بالقوه برای اشاره به این موضوع است که افراد مذکور تا قبل از تلقیح سلولهای نطفه‌ای، والد خطاب نخواهند شد، بلکه تنها دارای پتانسیل تولید نسل هستند.

از یک وضعیت نامقبول پزشکی انجام شود، در سطح درمانی فناوری می‌گنجد. این در حالی است که در سطح بهسازی به فعالیتهایی اشاره می‌شود که ایجاد تغییرات وراثتی دائمی را در راستایی متفاوت از تعاریف و برداشتهای سنتی از درمان دنبال می‌کنند. به عبارت بهتر، بهسازی یا اصلاح ژن به معنای تقویت، افزایش و پرورش خصوصیات ژنتیکی است که هدف از آن صرفاً درمان یا پیشگیری از بیماری نیست؛ نظیر بهسازی ژنی برای افزایش خلاقیت موسیقایی یک فرد. از بررسی مبانی علمی و سوژه‌های این فناوری چنین مشخص می‌شود که رویان اصلیت‌ترین و امیدبخش‌ترین سوژه برای اجرای سناریوهای مهندسی سلولهای نطفه‌ای انسان است. در آن دسته از پژوهشهای این فناوری که نسلهای انسانی را هدف کار خود قرار می‌دهند، رویان انسان به شدت در معرض آزمون و خطا قرار خواهد گرفت. گسترهی وسیع پژوهش و آزمایش بر روی رویان انسان است که چنین فناوری را با چالش‌های وسیع اخلاقی و حقوقی روبه رو خواهد ساخت. بر عقل سلیم پوشیده نیست که رویان نخستین جوانهی نمو یک انسان است. اما این جوانهی نوظهور تنها از پتانسیل و استعداد برای تبدیل شدن به یک انسان برخوردار است. در این محاسبه، پتانسیل تبدیل شدن به یک انسان در مقابل مفهوم انسان بودن قرار گرفته است. به راستی چه تفاوتی بین شأن موجودی که می‌تواند در آینده به انسان تبدیل شود با یک انسان وجود دارد؟ از سوی دیگر، فناوری مهندسی سلولهای نطفه‌ای انسان فناوری‌ای است که به طور کامل معطوف به درمان یا اصلاح نسل یا نسلهایی از بشر است که هنوز پای به عرصهی وجود نهاده‌اند. به راستی والدین چرا و چگونه می‌توانند انتخاب‌های خود را به شبکه نسلهای پس از خود تحمیل کنند؟ به عبارت دیگر، مبنای صلاحیت و اختیار آنان برای تصمیم‌گیری و دخالت در ویژگیها و خصوصیات نسل پس از خود چیست؟

استخراج سلسله مراتب برای آفرینش انسان در کتاب مقدس قرآن، در آشکارترین وجه خود از طریق آیات شریفه ۱۲-۱۴ سورهی مؤمنون صورت می‌گیرد. در چارچوب این آیات دو دسته بندی فراگیر و سه دسته بندی جزئی قابل مشاهده است. دسته‌های فراگیر عبارتند از: حیات رویان پیش و پس از دمیده شدن روح که فارق آن دو توسط تعبیر «انشای آفرینش دیگر» تحصیل می‌شود و دسته‌های جزئی که زیرمجموعه‌های مرحله پیش از دمیده شدن روح تلقی می‌شوند و به ترتیب عبارتند از: نطفه، علقه و مضغه. واضح است که برای تحلیل شأن رویان در فناوری مهندسی سلولهای نطفه‌ای انسان ما تنها به دسته بندیهای فراگیر و فارق آن دو از یکدیگر نیازمندیم. با نگاهی به مراحل تکوین اولین انسان نیز می‌توان دریافت که کرامت بشر بر سایرین تنها پس از دمیدن روح انسانی قابل تصور است که می‌توان آن را با تعبیر «انسان مسجود» بیان کرد. زیرا در آیات مربوطه، امر الهی در مورد سجده ملائکه بر انسان پس از دمیده شدن روح در کالبد آدمی صادر شده است بنابراین، به نظر می‌رسد کرامت ذاتی بشر که اثبات آن از طریق آیه شریفه ۷۰ سوره اسراء امکان می‌پذیرد، تنها منوط به برخورداری او از روح انسانی است و در غیر اینصورت

وجهی برای تفضیل بر سایر مخلوقات نخواهد داشت زیرا عنوان تکریم عنوانی نفسی است به این معنا که در مقام قیاس با دیگران قرار ندارد. اما منظور از عنوان تفضیل این است که شخص مورد تفضیل از دیگران برتری یابد. اگرچه وجوب دیه بر سقط جنین پیش از پیدایش روح، مورد اجماع فقها است و از این طریق، حرمت معدوم کردن رویان را به ذهن متبادر می‌سازد اما باید توجه داشت که دیه را نمی‌توان در رده کیفر به شمار آورد و چه بسا بتوان آن را در مواقعی که فعل حرامی رخ نداده باشد نیز ثابت دانست. از سوی دیگر، پیرامون ماهیت دیه یعنی مجازات کیفری یا خسارت مالی بودن آن در بدنه مباحثات نظری فقهی و حقوقی با چالشهای فراوانی روبه روست. به عبارتی، هرچند دیه مانند جزای نقدی مجازات مالی است، ولی در عین حال یک دین و حق مالی برای اولیای دم و بر ذمه جانی است لذا با فوت محکوم علیه از اموال متوفی استیفا می‌شود. بنابراین، دیه تأسیس مستقلی است که به طور همزمان ویژگیهایی از مجازات و نیز جبران خسارت دارد. به عنوان مثال، پیشبینی مواردی برای پرداخت دیه توسط بیت المال و یا عاقله نشانگر کیفر محسوب نشدن دیه است زیرا مجازات کردن بیت المال یا عاقله غیرمجرم معنایی ندارد. نگارنده چنین می‌پندارد که چه دیه را خسارت مالی دانسته و چه کیفر بدانیم، چه آن را دلیل حرمت سقط جنین دانسته و چه ندانیم، تعلق دیه بر جنین در تمام مراحل آن، نمی‌تواند دلیل وجود شأن انسانی برای جنین پیش از چهارماهگی باشد. در این راستا می‌توان به تحولات قانون مجازات اسلامی در ایران رجوع کرد. قانون مجازات اسلامی مرجعی معتبر و بنیادین برای درک جایگاه و شأن رویان انسان است که اگر چه به خودی خود سرفصل خاصی در این رابطه ندارد اما از مجرای تحولات قانونگذاری پیرامون مجازات سقط جنین می‌توان تا حدودی به درک جایگاه رویان در چشم انداز این قانون زیربنایی و کاربردی راه پیدا کرد.

ماده ۹۱ قانون تعزیرات سابق مصوب ۱۳۶۲ خورشیدی سقط جنین دارای روح انسانی را موجب قصاص می‌دانست حال آنکه پس از نسخ آن، امروزه ماده ۴۸۷ قانون مجازات اسلامی در بند ششم خود تنها به تعیین دیه برای سقط جنین حتی پس از چهارماهگی اکتفا کرده است و بنابراین، سقط جنین دارای روح انسانی نیز موجب قصاص مرتکب نخواهد شد، چه رسد به سقط جنین قبل از چهارماهگی. این رویکرد قانونی در یکی از بنیادی‌ترین قوانین ایران بدین معنی است که یک موجود متولد نشده اگرچه دارای روح انسانی باشد، از تمام شوون و کرامات و حقوق یک انسان متولد شده و دارای حیات مستقل برخوردار نیست و تا زمان تولد همچنان با آن متفاوت خواهد بود. اگر این تفاوت آشکار را به تفاوت در شأن و کرامت تفسیر نکنیم پس چنین تفاوتی چه معنای دیگری خواهد داشت؟ با اتخاذ این دیدگاه و به طریق اولی، تمایز و تفاوت بین شأن و ماهیت جنین قبل و بعد از ولوج روح انسانی مسلمتر، آشکارتر و بدیهی‌تر خواهد بود. نگارنده از ورود به مبحث حرمت یا عدم حرمت سقط جنین پرهیز می‌کند اما در این جایگاه باید به این نکته مهم و اساسی تصریح کرد که در کتب فقهی هیچ دلیلی بر وجوب کفاره برای سقط جنین

پیش از پیدایش روح وجود ندارد. کفاره در فقه متعالی اسلام در بعضی موارد از جمله ارتکاب قتل بر جانی واجب می‌شود و وجوب آن در هر مورد نشانگر وقوع یک امر حرام است. شایان ذکر است که همه فقهای امامیه جز علامه در کتاب تحریر به عدم وجوب کفاره در مورد سقط جنین قبل از چهارماه قائل‌اند. حال با توجه به مباحث مطروحه این سؤال اساسی مطرح می‌شود که با اعتقاد به عدم برخورداری رویان از روح انسانی، ماهیت آن و تبعاً مبنای رابطه والدین با آن به ویژه در تصمیمات مرتبط با ژنوم چه خواهد بود؟

۲-۱ سوابق پژوهش

۱- لیلا خواست خدایی، حسین غلامی، محمد رهنمایان (۱۳۹۰) مقاله‌ای را با عنوان دیدگاه حقوق بشر درخصوص یوژنیک و برنامه‌های مرتبط با اصلاح نژاد انسان انجام داده است. یافته‌های پژوهش ایشان حاکی از آن است که اعلامیه‌های بین‌المللی در حوزه اخلاق زیستی و حقوق بشر، تصریح به حفظ و رعایت کرامت انسانی و لزوم آگاهانه بودن تمامی آزمایش‌های مرتبط با علوم زیستی دارند. این اعلامیه‌ها هرگونه استفاده ناروا از اطلاعات و داده‌های زیستی را ممنوع می‌دانند. از دیدگاه حقوق بشر، برچسب زنی ژنتیکی نیز به دلیل اعمال تبعیض‌های ناروای بعدی و نادیده گرفتن اصل حرمت و شأن انسانی، کاملاً مردود است.

۲- علی دشت رزمی، و حسین ابهری (۱۳۹۱) مقاله‌ای را با عنوان مباحثی در خصوص یوژنیک یا علم اصلاح نژاد انسان انجام داده است. یافته‌های پژوهش ایشان حاکی از آن است که مباحث زیادی از گذشته تا امروز پیرامون یوژنیک به عنوان جنبشی با هدف اصلاح نژاد انسان مطرح بوده است. برخی از اقدامات یوژنیکی که تنها با لحاظ ظاهر مفید یا مضر ویژگی‌های افراد صورت می‌پذیرفت، از سوی طرفداران یوژنیک خشن، یوژنیک کاذب لقب می‌گرفت. در عین حالی که یوژنیکدانان از کارایی سیاست‌های عملی خود که مبتنی بر علم دانسته می‌شود در جهت بهبود وضعیت ژنتیک جمعیت دفاع می‌کردند، مورد اتهامات جدی مجامع حقوق بشری و فعالان آزادی قرار داشتند از جمله این اتهامات، نقض حریم خصوصی، حمله به اعتبار افراد و نقض حق حیات بوده است فعالیت‌هایی که امروزه به عنوان طبقه‌های از نقض حقوق بشر دسته بندی می‌شوند. انجام فعالیت‌های منفی نژادی توسط یوژنیکدانان، پس از جنگ دوم جهانی فجزو تعریف جدید بین‌المللی از جرم نسل‌کشی قرار گرفت که در کنوانسیون پیشگیری و مجازات جرم نسل‌کشی تصویب گردید.

۳- محمد پیرانی (۱۳۹۲) پایان‌نامه‌ای را با عنوان حقوق اخلاق پزشکی (بیواتیک) و اصلاح جنسیت انجام داده است. یافته‌های پژوهش ایشان حاکی از آن است که به‌رحال، با توجه به اینکه دلیلی در لسان شارع بر حرمت و یا عدم حرمت این پدیده وجود ندارد، می‌توان با جریان اصول عملیه مثل اصل برائت یا

اصل صحت، تغییر جنسیت را مجاز شمرد و در قوانین موضوعه نیز موادی را به این امر و آثار و تبعات آن اختصاص داد هر چند هنوز زمان پذیرش اجتماعی قوانینی از این قبیل نرسیده است.

۴- سعید حاج بابایی (۱۳۹۰) مقاله‌ای را با عنوان فناوری ژنتیک و چالش اخلاقی انجام داده است. نتایج پژوهش ایشان حاکی از آن است که پیشرفت‌های آینده و کاربرد فناوری ژنتیک حداکثر تأثیر را بر ارزیابی انسان‌ها از یک دیگر و اینکه افراد با یک دیگر چگونه تعامل نمایند، خواهد گذاشت. و رای تمام تلاش‌ها برای «رمزگشایی» یا «تغییر ژن انسانی» یک تلاش و عزم جهانی برای تعیین هویت انسان در جریان است. با جلوداری این تحقیق، جامعه علمی می‌تواند حیات را آن گونه که انسان می‌شناسد، دوباره تعریف کند. با فراهم آوردن یک زبان پویا، سازمان‌های حقوق بشر می‌توانند تعریفی دوباره از حیات - آن گونه که انسان می‌خواهد بشناسد - ارائه دهند.

۵- نگار حسنی و امید مرتضوی (۱۳۸۸) مقاله‌ای را با عنوان اصلاحات ژنتیکی در پرتو حمایت قانونی انجام داده است. یافته‌های پژوهش ایشان حاکی از آن است که امروزه اطلاعات ژنتیکی، یکی از کاربردی‌ترین اطلاعات در زمینه پژوهش‌ها و تحقیقات پزشکی و مراقبت‌های درمانی است. چندین دهه است که پژوهشگران عرصه علم ژنتیک و ارابه‌کنندگان خدمات درمانی، به اطلاعات به‌دست آمده از سابقه خانوادگی افراد، برای درمان اختلالات ارثی و پیشگیری از بروز آنها، توجه ویژه‌ای داشته‌اند. استفاده‌ی روزافزون و گسترده از اطلاعات ژنتیکی و داده‌های بیولوژیکی در بخش‌های مختلف و دسترسی آسان به آنها و همچنین خطرات و خسارات جبران‌ناپذیری که افشای این اطلاعات می‌تواند برای سرپرستان خانواده‌ها و اعضای خانواده آنها به همراه داشته باشد، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی را برآن داشته است، تا آنها را تحت سیاست‌های حمایتی خود قرار دهند. انواع مختلف قوانین، بیانیه‌ها، دستورالعمل‌های بین‌المللی و اعلامیه‌های جهانی نیز مؤید این مطلب است. در همه این اعلامیه‌ها و بیانیه‌های بین‌المللی، دولت‌ها موظف به حفظ حریم ژنتیکی افراد شده‌اند، با این حال، کشورها در قبال حمایت از اطلاعات ژنتیکی، سیاست‌های مختلفی را در پیش گرفته‌اند که می‌توان آنها را به سه دسته تقسیم کرد: دسته اول کشورهایی‌اند که در قوانین خود از این اطلاعات به وضوح حمایت کرده و برای اشخاص که بدون رضایت، اطلاعات ژنتیکی را افشا کنند، مجازات در نظر گرفته‌اند مانند آمریکا و استرالیا؛ دسته دوم کشورهایی‌اند که در چارچوب قانون حفاظت از اطلاعات شخصی، از این اطلاعات حمایت می‌کنند و تفاوتی میان اطلاعات ژنتیک با سایر داده‌های پزشکی و شخصی قائل نشده‌اند، مانند کشورهای عضو اتحادیه اروپا و سرانجام کشورهایی که برای حفاظت از اطلاعات ژنتیکی، اهمیتی قائل نیستند یا توجه اندکی به این مسئله مهم داشته‌اند مانند اکثر کشورهای در حال توسعه از جمله ایران. تحقیق حاضر، به بررسی رویکرد سازمان‌های بین‌المللی در قبال اطلاعات ژنتیک انسانی و حمایت قانونی کشورهای مختلف از این اطلاعات، می‌پردازد و

در عین حال بر این نکته تأکید می‌ورزد که اتباع کشورهایی که در زمره گروه سوم قرار می‌گیرند به‌لحاظ خلأ قانونی در خصوص حمایت قانونی از اطلاعات ژنتیکی خود محروم‌اند. در تحقیق پیش رو اصلاح ژنتیک جنین با هدف درمان و دوپینگ ژنتیکی با توجه به نگرش فقه اسلام، ادیان مختلف جهان، قوانین موضوعه، منشورهای اخلاقی پزشکی و اعلامیه‌های جهانی حقوق بشر مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۳-۱ سوالات تحقیق

۱-۳-۱-۱ سوال اصلی:

اصلاح ژنتیک جنین انسانی در فقه و حقوق ایران چه حکمی دارد؟

۱-۳-۲ سوالات فرعی:

ابعاد و چالش‌های اصلاح ژنتیک جنین انسانی در فقه اسلام چیست؟
آثار اصلاح ژنتیک جنین انسانی در حقوق ایران چیست؟

۱-۴ فرضیه‌ها

در نگاه اول مشهور است که در فقه و حقوق ایران در خصوص مشروعیت انجام پژوهش‌های ژنتیکی و پزشکی منعی وجود ندارد و یکی از اهداف دین اسلام توسعه و تشویق گسترش علوم می‌باشد. مهمترین چالش‌های فقهی اصلاح ژنتیک جنین انسان بحث مشروعیت و جواز انجام این گونه اصلاحات است. مهمترین آثار حقوقی دستکاری ژنتیکی امکان مطالبه خسارات ناشی از خسارات وارده در اثر این تحقیقات و شیوه جبران و امکان ثبت اختراعات ژنتیکی در این زمینه است.

۱-۵ اهداف تحقیق

هدف اصلی

بررسی مشروعیت اصلاح ژنتیک جنین انسان از منظر فقه و حقوق.

اهداف فرعی

بررسی آثار اصلاح ژنتیک جنین انسانی در فقه و حقوق ایران

۱-۶ روش پژوهش

در این پایان‌نامه روش پژوهش بر مبنای روش کتابخانه‌ای و فیش‌برداری می‌باشد. در این راستا تلاش می‌شود تا از منابع موجود اعم از کتابها و مقاله‌ها به زبان فارسی و لاتین حداکثر استفاده صورت گیرد. از آنجا که منابع موجود به زبان فارسی در زمینه موضوع پایان‌نامه حاضر محدود می‌باشند، نیاز و ضرورت مراجعه به منابع لاتین مضاعف می‌گردد.

۱-۷ روش تجزیه و تحلیل و جمع‌بندی اطلاعات

این پژوهش به صورت پایان‌نامه تهیه می‌گردد و از این جهت که یک موضوع خاص را مدنظر دارد و جز در صورت لزوم به موارد حاشیه‌ای نمی‌پردازد با کتاب و از جهت حجم با مقاله تفاوت دارد. از آنجا که پژوهش اخیر به صورت کتابخانه‌ای بوده و در شاخه حقوق به صورت تحلیلی-توصیفی تدوین می‌گردد از مدل یا الگوریتم خاصی در این تحقیق استفاده نخواهد شد. به طور خاص در پژوهش حاضر، پس از تبیین کلیات بحث، به تحلیل چستی و چرایی موضوع پرداخته خواهد شد.

۱-۸ ساختار پژوهش

این پایان‌نامه در ۵ فصل به بررسی موضوع می‌پردازد. در فصل اول به بیان کلیات و ساختار کلی پژوهش و توضیح روش‌های مطالعه و جمع‌آوری اطلاعات و در فصل دوم به بررسی مفاهیم، پیشینه و مبانی اصلاح ژنتیک جنین و بررسی روش‌های علمی اصلاح ژنتیک و در فصل سوم چالش‌های فقهی و نظریات ادیان مختلف بویژه اسلام در خصوص دستکاری ژنتیکی و در فصل چهارم چالش‌های حقوقی دستکاری ژنتیکی و در فصل پنجم به نتایج و پیشنهادات بحث می‌پردازیم.

فصل دوم

مفاهیم، مبانی و پیشینه نظری تحقیق

بسیاری از صاحب‌نظران از سده حاضر به عنوان سده مهندسی ژنتیک و بیوتکنولوژی یاد می‌کنند. به اعتقاد بسیاری از دانشمندان، پیدایش فناوری ایجاد تغییرات ژنتیکی در ژنوم انسانی و ژن‌های گیاهی و حیوانی در اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی، یک رخداد بزرگ و انقلابی بود که چشم‌انداز جدیدی را در عرصه حقوقی و پزشکی ایجاد کرد؛ زیرا برای نخستین بار در تاریخ علوم زیستی، کاربرد روش‌ها و فنون بسیار حساس و جدید جهت انتقال ژن‌های سالم به درون سلول‌های بدن و تصحیح و درمان ژن‌های جهش‌یافته و معیوب، پنجره‌ای نو به سوی مباحث مرتبط با حقوق و اخلاق زیستی گشوده است. بیوتکنولوژی توانسته است با تکیه بر اصول جدید مهندسی ژنتیک و علوم وابسته، طی حداکثر سه دهه اخیر، توانایی‌ها و قابلیت‌های بسیار متنوع و ارزشمندی را در عرصه‌های مختلف به ویژه حقوق بین‌الملل به نمایش بگذارد. این تاثیرگذاری‌ها به حدی بوده است که به جرأت می‌توان ادعا کرد پیشرفت‌های بزرگ بشر در دستیابی به بسیاری از موفقیت‌های علوم زیستی، مرهون اصول مهندسی ژنتیک و دستکاری ژنتیکی است.

مهندسی ژنتیک، زندگی انسان را به طور غیرمستقیم با تغییر در زندگی گیاهی و حیوانی و نیز به طور مستقیم با تغییر در ژن‌های انسانی متحول کرده است. اما نکته حائز اهمیت آن است که پژوهش و آزمایش ژنتیکی بر روی انسان اعم از آنکه به قصد درمان باشد یا غیر آن، به دلیل زیان رساندن به حقوق اولیه بشری همچون حق حیات طبیعی فارغ از هرگونه دستکاری ژنتیکی و آسیب‌های روحی و جسمی احتمالی،

از حساسیت زیادی برخوردار است و باید با رعایت مجموعه قواعد و اصول اخلاق زیستی و نیز در نظر گرفتن تمامی جنبه‌های حقوق بشری انجام شود. اعلامیه جهانی درباره ژنوم انسانی و حقوق بشر که در بیست و نهمین اجلاس عمومی سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی (یونسکو) در ۱۱ نوامبر ۱۹۹۷ میلادی به اتفاق آراء به تصویب رسیده، نخستین اعلامیه بین‌المللی در این راستا محسوب می‌شود که طی قطع نامه شماره ۵۳/۱۵۲ مورخ ۹ دسامبر ۱۹۹۸ میلادی به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است. در کنار این سند، اسناد مهم جهانی و منطقه‌ای دیگری نیز در عرصه حقوق بین‌الملل، یافت می‌شوند که مرتبط با موضوع تغییرات ژنتیکی می‌باشند.

در این پژوهش مسئله تغییرات ژنتیکی و دستکاری ژنتیکی در جنین انسان از دیدگاه قواعد حقوقی حاکم بر آن مورد بررسی قرار می‌گیرد که به هر حال، در این تحقیق به جهت آشنایی اجمالی به کلیات مباحث پایان نامه، بعد از بیان تعاریف و تاریخچه‌ای از اصلاح ژنتیکی، به نظریه موافقان و مخالفان تغییرات ژنتیکی از دیدگاه حقوقی و فقهی پرداخته می‌شود و در پایان نیز مهمترین آثار حقوقی اصلاح ژنتیک انسانی در حوزه علم حقوق مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱ مفاهیم

برای تحلیل هر موضوعی، آشنایی با مفاهیم و اصطلاحات آن موضوع از اولین و ضروری ترین مقدمات است لذا در ادامه به بیان مفاهیم ژن، دستکاری ژنتیکی و بیوتکنولوژی و سایر مفاهیم مرتبط با موضوع می‌پردازیم.

۱-۱-۲ ژن^۱

از اجزای بدن یک ارگانیسم زنده، آنچه برای تولید یک ابداع ژنتیکی، مورد توجه است، ژن می‌باشد. بنابراین آشنایی با مفهوم ژن، ضروری است. ژن، در سلول هر موجود زنده قرار داشته و ویژگی‌های وراثتی را کنترل کرده و حاوی اطلاعات لازم در خصوص ساخت و ساز پروتئین‌های مورد نیاز جانداران است و این پروتئین‌ها مشخص می‌کنند که یک ارگانیسم باید چه شکلی باشد یا در برابر بیماری‌ها چگونه پایداری کند. بدن موجودات زنده، حاوی ژن‌های بسیار زیادی است که به مجموع آن‌ها ژنوم^۲ گفته می‌شود؛ بنابراین، مراد از ژنوم انسانی، مجموعه ژن‌های بدن انسان است (نوس بام، ۱۳۸۳: ۱۳). طرح بین‌المللی ژنوم انسان، یکی از مهم‌ترین و عظیم‌ترین طرح‌های تحقیقاتی زیست‌شناسی عصر حاضر است که با رمزگشایی از ژنوم انسان، گره‌های بی‌شماری را گشوده و قله‌های متعددی را فتح کرده است. این طرح که انجام آن،

1. Gene.
2. Genom.